

lih el-Gâlibî el-İdrîsî ve Ali Sâmî en-Neşşâr tarafından ikinci İbn Haldûn olarak nitelendirilen Ebû Osman Saîd b. Abdullah el-Halîfî el-Muhammedî bulunmaktadı (Bedâ'i'ü's-silk, neşredenin girişi, I, 26-27; Hamed el-Menûnî, I, 336-341, 355-357). Bunların bir kısmı, Fas Sultanı IV. Muhammed'in ordunun ıslahının meşruyetiyle ilgili soru yönelttiği on âlim arasında yer almaktadır.

Eserleri. 1. *Bedâ'i'ü's-silk fi tabâ'i'î'l-mülk*. İki mukaddime, dört bölüm (kitab) ve bir hâtmeden oluşur (nşr. Muhammed b. Abdülkerîm, I-II, Tunus 1397/1977; nşr. Ali Sâmî en-Neşşâr, I-II, Bağdad 1397-1398/1977-1978). Eserin mukaddimesiyle ilk iki bölümünde ağırlıklı olarak İbn Haldûn'un kitabının özetlediği dikkat çekerken son iki bölümü *Mukaddime*'nin çok az zikredildiği, buna karşılık başka eserlerden iktibaslarla geliştirilen önemli bir siyaset ahlâkı metni mahiyetindedir. İbn Haldûn'un *Mukaddime*'sindeki düşünceler ve telif düzeninin esas alındığı eserin önemli özelliklerinden biri İbn Haldûn'un ilk bakışta sistematik gözükmeyen konu, delil ve misallerini maddeler halinde zikrederek daha sistematik bir şekilde getirmesi, bir diğer özelliği de bilhassa siyaset ve devlet konusunda İbn Haldûn'un eserinde yer alan, ancak onun tarafından açıkça belirtilmeyen bazı düşüncelerin yapılan iktibaslarla İbn Haldûn öncesinde yaşamış düşünürler tarafından ifade edildiğini göstermesidir (*Bedâ'i'ü's-silk*, neşredenin girişi, I, 20-21; Ahmed Bâbâ et-Tinbüktî, s. 324; Makkarî, *Nefhu't-tîb*, II, 699). İbnü'l-Ezrak'ın eserinde takip ettiği usul, İbn Haldûn'un *Mukaddime*'sin-

de mevcut esasları "mesele" adı altında verdikten sonra bu kuralların pratikteki örneklerini zikretmektedir. Böylece her ne kadar kendisi bir "umran" nazariyesi ortaya koymuyorsa da İbn Haldûn'a ait nazariyeyi benimseyerek onu belki eğitimde kullanılabilecek bir şekle sokmaya çalışmakta, umran ilmini aynı zamanda öğretilabilir hale getirmeyi hedeflemiş görünmektedir. Ancak İbnü'l-Ezrak ile İbn Haldûn arasındaki en önemli fark ilgilerinin odaklandığı asıl meselede ortaya çıkmakta, ikincisinde mesele bir bütün olarak tarihî-içtimai varlık alanının incelenmesi iken birincisinde asıl itibarıyla devlet ve siyaset, tarihî-içtimai varlık alanının önemli bir görünüşü olarak söz konusu edilmektedir. Bundan dolayı İbnü'l-Ezrak, İbn Haldûn'u yeni ve başka örneklerle açıklayan bir kişi olarak kabul edilebilir (meselâ bk. *Bedâ'i'ü's-silk*, I, 111-156). Müellifin *Mukaddime*'den başka faydalandığı başlıca eserler arasında Turtûşî'nin *Sirâcü'l-mülûk*'ü, İbn Rıdvân'ın *eş-Şühübü'l-lâmi'a fi's-siyâseti'n-nâfi'a*'sı, Gazzâlî'nin *İhyâ'ü'l-ûlûmî'd-dîn*'i, Mâverî'nin *el-Ah-kâmû's-sultânîyye*'si, İbn Hazm'in *Kitâbü's-Siyâse*'si, İbnü'l-Ekfânî'nin *İrşâdû'l-kâşid* ve Şâtîbî'nin *el-Muvâfakât*'ı zikredilebilir (diğer eserler için bk. Ali Sâmî en-Neşşâr, II, 485-512). 2. *Ravzatü'l-a'lâm bi-menzileti'l-'Arabîyye min 'ulûmî'l-İslâm*. İbnü'l-Ezrak'ın *Bedâ'i'ü's-silk*'ten önce telif ettiği, Endülüs'te yaygın olan rivayet ve hikâyeleri derlediği bu kitap Ebû Hanîfe ed-Dîneverî (*el-Ah-bârü't-tiwâl*) ve İbn Abdürabbih (*el-İkdu'l-ferîd*) gibi müelliflerin eserlerinin bir benzeri olup (*Bedâ'i'ü's-silk*, neşrede-

nin girişi, I, 19) Makkarî bundan eşsiz bir eser olarak söz eder: Ali Sâmî en-Neşşâr, Muhammed b. Abbas el-Kabbâc ile birlikte kitabı neşre hazırladıklarını ifade etmekteyse de (a.g.e., I, 16, 19) neşrin gerçekleşip gerçekleşmediği bilinmemektedir. 3. *Şifâ'ü'l-gâfil fi şerhi Muhtaşarî's-Şeyh Halîl*. Halîl b. İshak el-Cündî'nin Mâlikî fıkına dair eseri üzerine yazılan bir şerh olup Makkarî üç cildini Tilimsân'da gördüğünü, buna göre eserin yirmi cilt kadar olması gerektiğini kaydederek (*Nefhu't-tîb*, II, 701; *Ezhârü'r-riyâz*, III, 318). Ali Sâmî en-Neşşâr eserin bir nüshasının Mağrib'de mevcut olduğunu ifade etmektedir (*Bedâ'i'ü's-silk*, neşredenin girişi, I, 19). Abdülemîr Şemseddin el-Fikrî't-terbevî'inde İbn Haldûn ve İbnü'l-Ezrak (Beyrut 1984), Ali Zeyûr el-Felsefetü'l-'ameliyye'inde İbn Haldûn ve İbnü'l-Ezrak (Beyrut 1993) adıyla birer çalışma yapmışlardır

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Ezrak el-Girnâtî, *Bedâ'i'ü's-silk fi tabâ'i'î'l-mülk* (nşr. Ali Sâmî en-Neşşâr), I-II, Bağdad 1397-98/1977-78, tür.yer.; ayrıca bk. neşredenin girişi, I, 5-32; İbn Ebû Rendeke et-Turtûşî, *Sirâcü'l-mülûk* (nşr. Muhammed Fethî Ebû Bekir), Kahire 1414/1994, II, 467; Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi'a*, IX, 20-21; Bedreddin el-Karâfî, *Tevşihu'd-Dibâc* (nşr. Ahmed eş-Şüteyvi), Beyrut 1403/1983, s. 216; İbn Asker el-Mağribî, *Devhatü'n-nâşir* (nşr. Muhammed Haccî), Rabat 1397/1977, s. 124; İbnü'l-Kâdî, *Dürrü't-tâhîr*, II, 297; Ahmed Bâbâ et-Tinbüktî, *Neylû'l-ibtihâc*, Trablus 1408/1989, s. 324, 561; Makkarî, *Nefhu't-tîb*, II, 699, 701, 702; a.m.f., *Ezhârü'r-riyâz* (nşr. Mustafa es-Sekkâ v.dğr.), Kahire 1358/1939, III, 317-323; Ali Sâmî en-Neşşâr, "Dirâse nakdiyye li-meşâdirî kitâbi Bedâ'i'î's-silk" (İbnü'l-Ezrak, *Bedâ'i'ü's-silk* içinde), Bağdad 1397-98/1977-78, II, 485-512; L. P. Harvey, *Islamic Spain 1250 to 1500*, Chicago-London 1984, s. 261-323; Hamed el-Menûnî, *Mezâhiru yakazati'l-Mağribi'l-hadis*, Beyrut 1405/1985, I, 336-341, 355-357; Ali Zeyûr, *el-Felsefetü'l-'ameliyye'inde İbn Haldûn ve İbnü'l-Ezrak fi tayyârî'l-ictimâ'iyi't-târihi*, Beyrut 1993; Hasan Yûsufî Eşkûrî - Cevâd Tabâtâbâî, "İbn Ezrak", *DMBİ*, III, 1-4.

TAHSİN GÖRGÜN

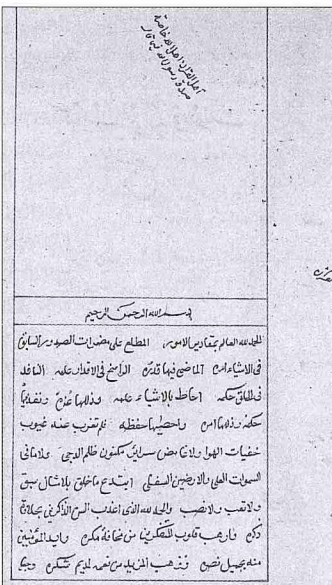
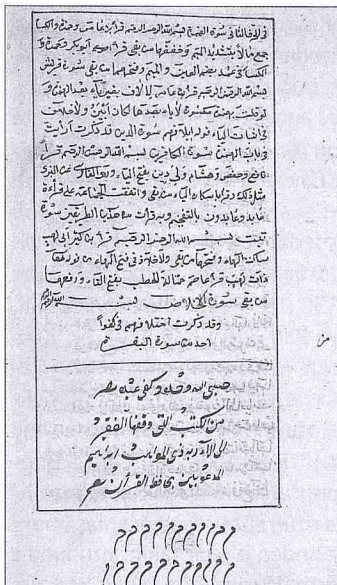
İBNÜ'L-FAHHÂM

(İbn faham)

Ebû'l-Kâsim Abdurrahmân b. Ebû Bekir Atîk b. Halef el-Kureşî es-Sıkkî (ö. 516/1123)

Kıraat âlimi.

422 (1031) veya 425 (1034) yılında Sicilya'da doğdu. 438'de (1046-47) tahsil için Mısır'a gitti ve burada 654 (1256) yılına kadar devam eden tahsil hayatı bo-

İbnü'l-Fahhâm'ın et-Tecri'd li-buğyeti'l-mürîd adlı eserinin ilk ve son sayfaları (MÜ İlahiyat Fakültesi Ktp., Ali Üsküdarlı, nr. 51)

yunca Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Saîd İbn Ne-fîs, Ebü'l-Hasan Abdülbâkî b. Fâris, Nasr b. Abdülazîz el-Fârisî eş-Şîrâzî, Ebû İshak İbrâhîm b. İsmâil el-Mâlikî, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ali b. Hâşim gibi hocalardan kıraat ve İbn Bâbeşâz'dan nahiv dersleri aldı. Bizzat kendisi öğrencilik yıllarını anlatırken kıraat çalışmaktan yorgun düştüğünü ve bu arada çok sayıda kitap topladığını, ancak Sicilya'nın düşman işgaline uğraması yüzünden bunların yok olduğunu söyler (Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâ*, II, 911). Bu bilgiden onun tahsilini tamamlamasının ardından Sicilya'ya döndüğü anlaşılmaktadır. Daha sonra İskenderiye'ye yerleşen ve kıraat ilmindeki üstünlüğü ile şöhrete ulaşan İbnü'l-Fahhâm bu ilmin taliplerinin ilgi odağı olmuş ve pek çok talebe yetiştirmiştir. Silefî, Ebû Bekir Yahyâ b. Sa'dûn el-Kurtubî, Ebü'l-Kâsım Abdurrahman b. Halefullah b. Atiyye, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Abdullah el-Lahmî ve Ebû Tâhir el-Huşûî ondan kıraat ilminde istifade edenlerden bazılarıdır. Zehebî de Kur'an-ı Kerim'i isnadında onun da yer aldığı tarikle okuduğunu belirtir (*A'lâmü'n-nûbelâ*, XIX, 388). Kıraatleri çok iyi ezberlediğine, kıraatte âli isnad sahibi olduğuna ve güvenilir ilmi kişiliğine işaret edi-

len İbnü'l-Fahhâm Zilkade 516'da (Ocak 1123) İskenderiye'de vefat etti. Ebü'r-Rebî Süleyman b. Abdülazîz, onun ölümünü duyduğu zaman Şark'ta ve Garp'ta kıraat vecihlerini ondan daha iyi bilen birini görmediğini belirtmiştir (Silefî, s. 175).

Eserleri. 1. *et-Tecrid li-(fi) buğyeti'l-mürîd. Keşfü'z-zunûn*'da (I, 354) zühul eseri olarak *et-Tecvid li-buğyeti'l-mürîd* adıyla kaydedilen kitap kıraat-i seb'aya dairdir. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*'inin kaynakları arasında zikrettiği *et-Tecrid*'in en karışık ve anlaşılması zor kıraat kitaplarından biri olduğunu ve onu kendisinin *et-Takyid fi'l-hulfi beyne's-Şâtıbiyyeti ve't-Tecrid* adlı çalışmasıyla anlaşılır hale getirdiğini söylemektedir (*Gâyetü'n-Nihâye*, I, 374-375). Yazma nüshaları Râgıb Paşa (nr. 6) ve Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (Ali Üsküdarlı, nr. 19, 51) kütüphanelerinde kayıtlı olan eser, Mes'ûd Ahmed Seyyid tarafından yapılan yüksek lisans çalışması ile (1409, el-Câmiatü'l-İslâmiyye ed-dirâsâtü'l-ulyâ et-tefsir, Medine) neşre hazırlanmıştır (kitabın diğer nüshaları için bk. *el-Fihrisü's-şâmil*, I, 100-101). 2. *Müfredetü Ya'kûb*. On kıraat imamından Ya'kûb el-Hadramî'nin Velîd b. Hassân, Ravh b. Ab-

dülmü'min ve Ruveys tarafından rivayet edilen farklı okuyuş vecihlerinin ve ayrıca Ya'kûb el-Hadramî kıraatıyla Nâfî b. Abdurrahman'ın, râvilerinden Kâlûn'un Ebû Neşîr Muhammed b. Hârûn el-Mervezî tarikiyle gelen kıraati arasındaki farklılıkların ele alındığı bu çalışma da İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr*'inin kaynakları arasında yer almıştır (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 59/19; Râgıb Paşa Ktp., nr. 6; Nu-ruosmaniye Ktp., nr. 95; Emel Esin Ktp., nr. 162).

BİBLİYOGRAFYA :

Silefî, *Mu'cemû's-sefer* (nşr. Abdullah Ömer el-Bârûdî), Beyrut 1414/1993, s. 175; İbnü'l-Kiftî, *İnbâhû'r-ruvât*, II, 164-165; Safedî, *el-Vâfi*, XVIII, 127; Zehebî, *A'lâmü'n-nûbelâ*, XIX, 387-389; a.mlf., *Ma'rifetü'l-kurrâ* (Altıkulaç), II, 909-911; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, I, 374-375; a.mlf., *en-Neşr*, I, 75-77; Süyûtî, *Hüs-nü'l-muhâdara*, I, 495; *Keşfü'z-zunûn*, I, 354; *Hediyyetü'l-ârifin*, I, 518; U. Rizzitano, "İbn al-Fahhâm Muqri' 'Siciliano'", *Studi orientalistici in onore di Giorgio Levi Della Vida*, Roma 1956, II, 403-424; a.mlf., "İbn al-Fahhâm", *EP* (İng.), III, 760-761; *el-Fihrisü's-şâmil*: *Ulûmü'l-Kur-'ân, mahtûâtü'l-kur'ât* (nşr. el-Mecmau'l-mekî), Amman 1987, I, 100-101; "İbn Fahhâm", *DMBİ*, IV, 379-380.

MUHAMMED EROĞLU

İBNÜ'L-FAKİH

(Abnı fakihe)

Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. İshâk b. İbrâhîm el-Hemedânî (ö. III-IV./IX-X. yüzyıl)

Kitâbü'l-Büldân

adlı eseriyile tanınan İslâm coğrafyacısı.

Nisbesinin yanı sıra kitabında Hemedan'a dair ayrıntılı bilgi vermesi sebebiyle de Hemedan'da doğduğu tahmin edilmektedir. Doğum ve ölüm tarihleri bilinmemekte, ancak kendilerinden rivayette bulunduğu İbn Dîzîl el-Hemedânî (ö. 281/894), İbn Eyyûb er-Râzî (ö. 294/907), İbn Abdûs el-Cehşiyârî (ö. 331/942-43) ve İbn Lâl el-Hemedânî (ö. 398/1007) gibi şahsiyetlerle görüşmüş olmasından yola çıkarak 255-330 (869-942); bk. Perviz Ezkâî, s. 10) veya 230-318 (845-930); bk. *Kitâbü'l-Büldân*, neşreden giriş, s. 11) yılları arasında hayatta olduğu düşünülmektedir. Hayatına dair hemen hemen hiç bilgi yoktur. Hemedan'dan başka Bağdat'ın topografyasını da çok iyi bilmesinden orada uzun süre yaşadığı anlaşılmaktadır. Ailesinden birçok fakih, muhaddis ve edip yetiştiği gibi babası ve kendisi

İbnü'l-Fahhâm'ın *Müfredetü Ya'kûb* adlı eserinin ilk iki sayfası (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 59/19)

